

SAMFUNDET
FÖR
NORDISKA MUSEETS
FRÄMJANDE.
1891 och 1892.

*Det frö må spira vida,
som föll i edra bröst,
och mana sent och tida
med Sverges egen röst.*

CARL SNOILSKY.

MEDDELANDEN,
UTGIFNA
AF
ARTUR HAZELIUS,
SAMFUNDETS SEKRETERARE.

STOCKHOLM 1894.
KUNGL. BOKTRYCKERIET. P. A. NORSTEDT & SÖNER.

1.

"Unge herr Falkenbergarnes"¹ uppsalavistelse 1657.

Ur Nordiska museets arkiv.

Gamla räkenskapsböcker innehålla, som bekant, icke bara siffror. Den rol, som guldets alltid spelat i världen, gör, att man ur en utgiftsbok kan få fram åtminstone de yttre konturerna af människangaren, och sålunda i viss mån kan ha rätt att gifva ett känt ordstäf denna form: Säg mig, hvad du ger ut, och jag skall säga dig, hvem du är.

Som kulturhistoriska bidrag äro därför äldre tiders räkenskaper ett dyrbart material, som ej med för stor omsorg kan samlas.

Nedanstående meddelanden äro hemtade ur »Capital eller Hufvudbook och special Räkningar för år 1657», hvilken, jämte andra familjen Falkenberg rörande handlingar, blifvit år 1881 till Nordiska museet öfverlämnade af friherre A. R. LEUHUSEN å Börstorp.

Ty värr finnes hufvudboken blott för detta enda år.

Konrad von Falkenberg »till Salisborgh och Trystorp, Sweriges Rikes Råd och Cammarråd», som i sin tid varit mycket använd i

¹ Denna för våra öron något egendomliga form brukades ännu under midten af förra århundradet.

statens tjänst, dog 1654, sedan han två år förut förlorat sin maka, fru Katarina, född Bonde. Han hade med henne tio barn, af hvilka tre döttrar. Älste sonen, Henrik, var vid faderns död 20 år och vid tidpunkten för denna skildring stadd på resor i utlandet. Tredje brodern, Gustaf Adolf, hade aflidit redan ett par år före fadern, och den fjärde, Anders, som dog i Italien, torde vid gamle rikskammarrådets fränfälle befunnit sig i utlandet, om han ej redan var död. De öfriga barnen voro ännu omyndiga. Älst bland dem var Gabriel, nu 19 år; därefter Karl, som var 13 år, Konrad 11 och Magnus 8 år.¹ Af systrarna hade jungfru Barbro vid faderns död hunnit 16 år, de båda andra Katarina och Beata voro 14 och 12 år.

Förmyndare blefvo »näste skyldmän» morbröderna Gustaf och Krister Bonde, Karl Filip von Sack och Mårten Pederson Blixen-crona, »Commissarie i K. Räkninge Cammar Revisionen», som af »god willia och icke af någon särdeles plicht lät sigh bruuka; emot hwilken hans mödha man honom medh een godh wedergjældning lofwat recompensera».

Då hemmet, som var å Börstorp i Hassle socken i Västergötland, blifvit upplöst, sändes gossarne till Uppsala. Kvinliga släktingar hade, redan före faderns död, tagit hand om de trenne välborna jungfrurna. Barbro var sedan sommaren 1652 hos fru Ebba Oxenstierna; Beata och sedermera äfven Katarina vistades hos fru Margareta Bonde, som för bådaskosthåll erhöi 200 rdr sp. om året.

I november 1656, kanske redan förut, ehuru räakenskapen från den tiden ej är berättaren tillgänglig, voro de »unge herr Falkenbergarne» vid akademien. Sannolikt hade de rest samma väg till Uppsala det året som sommaren 1657, d. v. s. öfver Tiveden, genom Arboga och Västerås till Stockholm. Under färden hade man i Bodarnes armbössa nedlagt 10 öre² »till kyrkans nybyggelse» och i Glanshammar lika mycket. Här och där hade man köpt öl för 12 öre

¹ Anrep har en härifrån afvikande uppgift, i det han låter bröderna följa hvar andra i ålder sålunda: Magnus, Konrad, Karl och Gabriel, hvilket dock torde bero på misstag, liksom hans uppgift, att yngsta dottern hette Brita i stället för Beata.

² Där icke särskildt angifves, är myntsorten alltid kopparmynt.

kannan eller å Kolbäcks krog af vin och öl lagat sig en kallskål, som, hurudan den än var, kostade ända till 1 daler och 28 öre, hvilket pris för öfrigt gälde äfven i Västerås. De yngre af sällskapet hade på mer än ett ställe ätit ett stop körsbär för 7 öre; de äldre druckit ett stop vin, som i Stockholm kostade 1 daler 16 öre. Då ej blott egna hästar brukades, fick man för 15 öre milen leja sådana i gårdarna, hvarest också hafre köptes för 6 öre kannan. Nattlägren voro ej dyra. För mat och härbärge till åtta personer betalades t. ex. i Rotebro krog 7 daler 16 öre. I Stockholm hade de bott i fädernehuset vid »Kinhästegatan»¹, där man förde ett så lustigt lif, att 68 af de blyinfattade rutorna i stora salen utslogos, och af »arfvingarnes glas» måste insättas 5 skof. Mat hade de fått hos franske »gärkäcken» Maran Monord, som för ordinarie »diskhåldning» och »elliest med öl och svagöl emellan måltiderna» erhållit för fyra ungherrar och tre præceptorer 12 daler i veckan. Billigare ställen funnos också, där man hade rum och mat för 10 daler i veckan.

I Uppsala voro de unge herrarne inackorderade hos morbrödernes gamle informator, den ansedde och lärde professorn i grekiska språket samt i svensk och romersk rätt, höglärde herr Henricus Ausius². För de fyra bröderna, två præceptorer, en fransk språkmästare samt två drängar erlades till professorn som betalning för kost och husrum 80 daler i veckan. Betalningen var räknad efter 10 daler i veckan för hvar och en af herremännen, 5 daler person för drängarne. Men då sällskapet t. ex. »under de heliga påskdagarna» eller eljest under helgerna var bortrest, betaltes ingen ting, och för öfrigt i regeln intet i förskott. Men mer än en gång, då »med wintermaten skred», eller annars någon större utgift skulle göras, ställer professorn en ödmjuk begäran till domini Falkenbergiorum tutores optimi att »något in antecessum måtte gifvas, eftersom D. D. tutores nådigst hafwa tillsagt», hvilket också beviljas honom, ehuru han måste »gifva sin obligation at ther emoot förmodan Barnen inthet komma till Upsala, han penningarne thå restituera och betala» skulle.

¹ Sannolikt Kindstugatan.

² Henricus Ausius var född 1603, blef 1640 professor i grekiska, om hvilket språk han inlagt stora förtjänster; år 1646 äfven juris Suæcani et Romani professor; död 1659.

Vid akademien handleddes Falkenbergarne till en början af två præceptorer, tysken Johannes Bruncovius och Gustaf Haraldson Stahre¹ samt en fransk språkmästare Mr. Jean L'Anis; men efter vårterminens slut 1657 »frånskildes Bruncovius och fransosen, och Gustaf Haraldson præceptorerade allena».

»Medh Præceptoren Mons:r Johanni Bruncovio bleef den 18 October 1655 förafskiedhat, at han för alle fijra unge Hr Falkenbergarnes instruction skulle niuta till åhrlig löön 80 RD. in specie.» Gustaf Haraldson hade lika mycket; franske språkmästaren 90 daler i hvitt mynt.

Præceptorerna utöfvade en, man vore frestad säga, faderlig och moderlig vård öfver sina lärjungar. De sörjde sålunda ej allenast för de unge herrarnes undervisning, om hvilken räakenskapen ty värr ej har mycket att förtälja, utan läto sy, laga och tvätta deras kläder, läto klippa dem i håret och bada dem, upphandlade deras ved och anställde rengöring i stufvor och kamrar, köpte vin, öl och mjöd så väl som talg, kammar, skoborstar och kvastar m. m. När man betänker de studerande ynglingarnes ålder — den yngste hade ej hunnit mer än 10 år — finner man lätt nödvändigheten af en dylik omvårdnad.

Följer man räakenskapen månad efter månad, igenkänner man nästan ordningsföljden af sina egna arbeten vid ankomsten till lärdomssätet — en blandning af praktiska hushållsbestyr och förberedelser till de lärda mödorna, som åt den akademiska studietidens början gaf en alldeles säregen prägel. När sällskapet om hösten 1657 anlände till Uppsala, var den första angelägenheten att låta »byggia» (laga) fönstren i alla tre stufvorna (26 rutor för 2 daler 5 öre). Nycklarna till ett af rummen, herr Karls kammare, och de i den samma kvarstående kistorna voro emellertid hos bokhållaren, som låg sjuk i smittosam sjukdom, och man måste därför dyrka upp låsen, hvilket kostade 70 öre. Möbler köpas — ett litet bord åt herr Magnus för 2 daler 24 öre, ett par stolar för 2 daler 16 öre;

¹ Gustaf Haraldson Stahre, uppl., hade under Petrus Erics Ljungh 1652 disputerat »de requisitis eorum qui Principi sunt a Consiliis», samt under Ausii præsidium 1655 »de Conservanda in Republica Concordia». Hans senare öden äro författaren obekanta.

en säng lagas, tenlikor anskaffas till sparlakanen. Men den till möbler utbetalade summan afkortas från hyran.

Ett par dagar efter ankomsten låter præceptorn tvätta stugorna, hvilket gick till 4 daler. Räkenskapen omtalar ej oftare en dylik utgift än vid terminens början och slut. En ej mindre viktig angelägenhet är uppköpet af ved, väl behöflig, då stugorna nog voro kalla och dragiga, hvadan man också fram på senhösten fick låta slå lister kring dörrarna. Veden köptes, såsom ännu i dag sker, lassvis, två eller tre lass i taget. Præceptorerne synas ej velat använda annat än lång björk, för hvilken betalades 28 till 30 öre för lasset. Men, då bränslet ofta var rått, anskaffades äfven torrved att tända med, hvilken såldes i knippor för 3 eller 4 öre knippan.

Till de första göromålen för de från landsbygden kommande studenterna hörde äfven besök hos barberaren, som klippte af herrarne håret för 2 daler 16 öre, vanligen ett par gånger i terminen. Ett annat var besöket i stadens badstuga, som i allmänhet synes återupprepats en gång i månaden, och hvarefter med stor regelmässighet dracks en kallskål, någon gång med skorpor. Priset för badet var för alla fyra bröderna till sammans 2 daler 16 öre; för kallskålen 1 daler 4 öre. Julaftonen badade både lärare och lärjungar.

Undervisningsmaterialet var icke vidlyftigt, att döma af hvad räkenskapen därom har att förtälja. Utom papper, bläck och pennor, skrifböcker och lineal,¹ omtalas inköp af två glober, en terrestris och en coelestis för 6 rdr sp. stycket; en kompass för 2 daler; »en cirkel med tre lösa fötter hos Hedræum» samt fyra »generallandtaffeln» för 2 daler till sammans.

Af författare läste Karl och Magnus båda Cornelius Nepos och fingo hvar sitt exemplar, som kostade till sammans 5 daler 16 öre; Konrad studerade Terentius, för hvilken bok han fick betala 3 daler. För öfrigt inköptes åt Gabriel och Konrad hvar sitt exemplar af Logica Burgersdicii; för Karl en Tabula Sinuum, Guilielmi Bläuss Institutiones Astronomiæ samt en lärobok i teologi, Compendium Hafenrafferi och till gemensamt bruk Calovii förklaringar till

¹ Pris: 3 böcker papper 2 daler 8 öre; 1 skrifbok 2 daler 16 öre; 1 lineal 3 öre.

Luthers katekes. Åt en student, som »informerade alla herrarne i fransöska på 5 veckor», gafs efter professors godfinnande 24 daler. Som vi erinra oss, hade de i början äfven haft en fransk språkmästare.

Räkenskapen tiger ej häller, när det gäller att berätta om de unge herrarnes mindre allvarliga tidsfördrif. Herr Gabriel medförde sin svarfstol, som »slogs upp» för 1 daler; alla bröderne hade till sammans några steglitsor, som de fodrade med hampfrö; de spelade sina lutor, hvilka, som det synes, medfördes vid båtfärder på ån, därvid ock hände, att herr Gabriels blef fördärfvad och måste lagas för 13 daler 30 öre. Till de glada tidsfördrifven hörde, utom besöken i Distings marknad, till hvilka Gabriel och Konrad fingo hvar sina 2 daler, nog också de unge herrarnes hästar, som medfördes till Uppsala, och som användes både till åkning och ridt. Anno 1657 på våren köptes åt herr Gabriel en ny gångare för 30 daler smt. Konrad och Magnus fingo hvar sin svarta sadel »med kardevanstäcken, betzel, stenger, böglor och all tillbehör med messingsbeslag». Stallknekten fick uniform, som kostade hela 26 daler 22 öre, i denna summa dock ej medräknad en af de unge herrarnes svarta hattar, som gafs honom till hufvudbonad. Skoning af en häst kostade denna tid 3 öre; smeden, som slog hästen åder, fick 8 öre; en parm hö kostade i april 7 daler 16 öre. En släde, å hvilken »bygdes horn», inköptes för 15 rdr sp. Hästarnas foder lämnades vanligen från arfvingarnes gårdar. De unge herrarne kvittera själfva med mycken affärsmässighet det hö de »annammade».

Under helgerna voro de i Stockholm, å Österby, Forsmark och Löfsta eller hos kyrkoherden vällärde herr Harald¹ i Tillinge prästgård, där »samptlige bröderne medh præceptores och drängar jultiden 1656 gjorde honom stor giestning». Sin tacksamhet visade de, medan de ännu voro kvar hos prästen, genom att befria honom från två års skatt och utlagor för en utjord i socknen, som han arrenderade af arfvingarne. Sommaren tillbragtes på fädernegården Börstorp,

¹ Harald Erici Arosiander, kyrkoherde i Tillinge och Svinnegarn 1612, död 1658, var känd att »panketere» nog mycket. *Upsala ärkestifts herdaminne*. Upsala 1842—45. III. S. 185.

dit de då medförde sitt vanligen i Mariestad uppköpta förråd af socker, kryddor, risgryn, hade hushåll för sig och præceptorerne och läto »then gambla hustrun» koka maten. En tid vistades de i Stockholms skärgård, hvarest de fingo betala rättaren Erik i Ösby 6 daler, »som han hafwer måst utgifwa till en skiepz Lieutenant för thet han hafwer optagit, opbygdt och förbättrat een Bååt, som unge herr Falkenbergarne hade till lånns att besee den nybijgda skanzen vid Dahlaröön och wid åter kompsten icke bättre förwarat, än att han är utblåster frå landet moot een Berghklippa och der största delen sönderslagen».

I Uppsala såg man naturligtvis då och då gäster hemma hos sig. Än kom sälunda grefve Anders Torstensson med följe, än »herr Baggarne», än professor Ausius, än värdinnan och en främmande hustru, o. s. v. Förplägningen utgjordes regelmässigt af vin, öl eller mjöd, som hemtades en kanna eller ett stop för gången. Det synes, som om de förnämligare gästerna undfägnats med spanskt eller rhenskt vin, som kostade det förra 2 daler, det senare 1 daler 28 öre stopet, under det att andra fingo nöja sig med öl eller mjöd. Öl, som åtgick i rätt stora massor och någon gång dracks äfven mellan måltiderna, betalades med 10 öre kannan, mjöd med 1 daler per kanna. Juldagen och vid andra festliga tillfällen såsom sista middagen under vårterminen 1657 bjödos bordskamraterne utan hänsyn till person på vin. Bränvin förekommer ej nämndt i räkenskapen annat än som medikament i förening med tobak. Det användes, enligt præceptor Bruncovii intyg, till tvättning af herr Magni hufvud, ett, som det synes, vanligt medel mot hufvudvärk, som dock af en samtida läkebok¹ anses som »een Orsaak till mycken Siukdom, ty fast om Toback för sig sielff itt förtreffelighet, herliget Gräss är, och billigt aff the Gamble kallat heligt eller Konungs örth, så warder doch lijkwäl sådant, när det effter det gemeene Bruket handteradt warder, till itt skadeliget och förderfweliget Gifft».

Vid inträffande sjukdomar vände man sig vanligen till »balberaren» (barberarn), hvilken som kirurg skötte yttre skador och väl i öfrigt

¹ CARL LINDH: *Huuss-Apoteck och Läk-Book*. Wijsingzborg 1675. S. 229.

innehade ett visst mått af tidens famlande medicinska vetande. Då tre af herrarne sjuknade i mässlingen, fick »medicus, som gick hos dem och gaf præscriptioner», 1 dukat¹ i läkararfvode. När herr Karl en gång var sjuk, tillkallades den nyblifne adjunkten i medicin Olof Rudbeck. Atlanticans författare, som redan vid denna tid hade ett känt namn, erhöll för sin konsultation 2 rdr sp., hvilken summa för öfrigt äfven samtidigt utbetalades åt barberaren. Räkenskapen omtalar vid tiden för ungherrarnes mässling, att professor Ausius och stadens borgmästare kommo på besök för att efterfråga herr Magnus' helsotillstånd, och blefvo då dessa båda honoratiores bjudne på en kanna vin, som kostade hushållet 4 daler.

Bland ständigt återkommande utgifter äro almosor och drickspengar (»discretioner», som man gärna sade) icke att förgäta. — Kyrkan tog regelmässigt sin anpart vid de samvetsgrant upprepade söndagsbesöken. I pungen kastades sålunda 3 öre, något mera vid stora högtidsdagar; i skriftpengar betalades gärna $\frac{1}{2}$ rdr sp. person; »på duken» lades 1 rdr sp. Påskpenningar lämnades åt både kyrkoherde och klockare; den förre fick 8 daler, den senare 2 daler 16 öre. För öfrigt synas de unge herrarne varit ganska gifmilde mot sina fattige kamrater bland studenterna, som då och då begärde deras hjälp. Så fick en student, som »tiggde böter för ett dråp», 4 daler; många andra dylika bidrag att förtiga. Drickspengar gäfvos i öfrigt åt de båda kursorerne, som i »salarium» eller »ordinarie discretionsgeld» för höstterminen erhöilo 4 daler, för vårterminen dubbelt så mycket.

Understundom inbjödos de adlige ungherrarne, såsom discipuli illustres, till fadderskap och gäfvo då alltid faddergåfvor, i storlek afpassade efter vederbörande föräldrars ställning i samhället, herr Gabriel hos borgmästarens 3 dukater, men hos rättarn i Vaxala blott 4 daler, under det att herr Karl ibidem skänkte barnsängshustrun 2 daler. Men antagligen var nog också herr Gabriel mera bekant med borgmästaren, af hvilken han en gång »blef budin att spela på ett par oxar», hvilket nöje gick honom till 4 daler.

En icke oviktig del af præceptorns uppgift var att tillse ungherrarnes kläder. En tvätterska tvättade enligt kontrakt för $7\frac{1}{2}$

¹ 1 dukat == 8 daler.

daler i månaden och befriade sålunda præceptorn från den delen af omtanken, men det återstod ändå ej så litet. Ty man fick ej vara öfverflödig, utan undvika vestimenta, quæ ad luxum et nitorem magis quam necessitatem spectant, om också tiden af den unge adelsmannen fordrade en viss elegans. Det aflagda användes alltid, där så ske kunde — »de gamla plysjackorna» sattes som foder i herrarnes gehäng, stallknekten i sina bockskinshosor, fick en af de aflagda gamla svarta hattarna o. s. v. — och af præceptorn fordrades dess utom noggrann redogörelse för alla inköp, äfven af sådana småsaker som knappar och band. »Af tre dussin knappar, heter det på ett ställe, har Gustavus erhållit 2 dussin; af det tredje dussinet har jag jämlikt inventarium ännu 10 i behåll, 2 st. äro insatta i Hr Carls rock; gör tillsammans 3 dussin.»

Man kan med räkenskapens hjälp ganska noggrant följa ungherrarnes dräkthistoria, men för att ej taga läsaren alt för mycket i anspråk, fäster jag mig blott vid det viktigaste.

De allmänna dragen af den vid 1600-talets midt hos oss brukliga dräkten voro, som bekant, hemtade från Frankrike. Hon utgjordes hos våra ungherrar af jacka och hosor; färgen gärna grå eller svart; materialet kläde¹ eller sammet. Jackorna, rikt pryddas med band, »ströflingar», fodrades om vintern med räfskinn; hosorna hade hvitt parkumsfoder. Under denna dräkt bars underbyxor och undertröjor. Hatten var svart eller grå, försedd med svettrem och ofta prydd med »plumasier». ² Handskarna, med nedfallande krage, voro dels hvita, dels gula och kostade paret 2 till 5 daler. Skjortor gjordes af klosterlärf, de stora kragarna af holländskt lärf eller fin kammarduk för 5 daler alnen. Strumpor köptes dels färdiga af silke eller grått regarn — de förra till ett pris af 11 daler, de senare 6 eller 7 daler paret — dels gjordes de af hvit kersin, som kostade omkring 4 daler alnen. Arbetslönen gick till 2 daler. Att binda upp strumporna nytjades svart litzquard för 5 öre alnen.

¹ Priset för fint grått kläde var 14 eller 15 daler alnen; arbetslönen för en 6 daler.

² En grå »fijn bredanshatt» kostade 15 daler. Härmed menas möjligen en hatt från köpmannen Bréant i Stockholm.

Skor, den vanligaste fotbeklädnaden, kostade omkring 3 daler 16 öre; köptes de i Distings marknad, blefvo de något billigare.¹ Till skoband nyttjades dels remmar, dels svarta galoner för 3 öre alnen. Åtgången af skodon var rätt anseelig. Under ett och ett halft år fingo ungherrarne 16 gånger nya skor, att ej nämna den oupphörligt återkommande utgiftsposten »skoffichning».

Till dräkten hörde, trots förbudet att bära vapen, värjan, som bars i gehäng öfver axeln »med stora frantser och beslag»², och som dess utom ingick äfven i stalldrängens utstyrsel³.

Räkenskapen från unge herrarne Falkenbergs studietid finnes, såsom jag anført, blott för år 1657, så att vi ty värr ej under någon längre tidrymd kunna följa deras åtgöranden i Uppsala. Om deras senare öden vilja vi blott tillägga, att Gabriel blef landshöfding i Nyköping och Åbo akademis kansler samt dog, sedan han blifvit upphöjd i grefligt stånd, ogift 1705. Karl var landshöfding i Finland och dog 1697; Magnus och Konrad afledo, båda ogifta, under resor i främmande land.

¹ Stöflar omtalas någon gång till ett pris af 11 daler; ett par tofflor 3 daler; en skoborste 7½ öre.

² 30 daler stycket.

³ »En värja med gehäng åt den nyligen antagne drängen» 8 daler 8 öre.

JOHN BÖTTIGER.

